

Appendix - 1

નું

પરિશિષ્ટ - ૧

મહાકવિ કાલિદાસને પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાનો અને સાહિત્યકારો - સાહિત્યરસિકોએ આપેલી અજલિઓમાંની કેટલીક આવી છે:

- : ૧: યસ્યાસ્વીરઃ ચિકુરનિક્ષોર્ન કર્ણ પૂરો મયૂરો
 માસો હાસઃ કવિર્લુગુરુઃ કાલિદાસો વિલાસઃ।
 હર્ષો હર્ષઃ હૃદયુવસતિઃ પદ્મવાણસ્તુ વાણઃ
 કૈષાં નૈષાં વ્યય કવિતાકામિની કૌતુકાય ॥૧॥
- : ૨: નિર્ગતાસુ નવા કસ્ય કાલિદાસસ્ય સુન્નિત્તુ
 પ્રીતિર્મધુરયાન્દ્રાસુ મજરીષ્વિવ જાયતે ॥૨॥
- : ૩: સાક્ષતમધુરસન્નમ્, કોર્મિલવિલાસિની કંઠકૂ જિતપ્રાયે
 શિશ્વાસમયેઽપિ મુવે રતલીલા કાલિદાસોર્ષિતઃ ॥૩॥

૧. આમાં મહાકવિ કાલિદાસને કવિતા કામિનીના વિલાસ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. તેમની શૈલીનું લાલિત્ય, શૃંગાર રસપ્રધાન રચનાઓ, અને કલામય નિરૂપણ કરતી વેદર્થી શૈલી એવાં તેમને કવિતા સુંદરીની છટા તરીકે વર્ણવ્યા છે તે યથાર્થ છે.

જયદેવ, પ્રસન્ન રાધવ, ૧, ૩૨.

૨. મહાકવિ બાણ, હર્ષચરિતના મંગલ શ્લોકોમાં

૩. ગોવર્ધનાચાર્ય, આચાર્યસત્શતી - મંગલ શ્લોક - ૩૬

- (૪) માસો રામિલ સૌમિલો વરનવિઃ શ્રી સાહસાંકઃ કવિઃ ।
મેળઠો માર કાલિદાસતથા સ્કન્ધઃ સુવન્ધવ્યઃ ।
દણ્ડી બાળાદિવાકરા ગણપતિઃ કાન્તૈર્વ રૈન્નાકરઃ
સિદ્ધાપસ્ય સરસ્વતી મગ્ધવતી કેતસ્ય સર્વે પ્રિયે ॥૪॥
- (૫) માસશ્ચૌરો મયરો મુર્ધારિપુરપરો મારવિઃ સારવિધઃ
શ્રી હર્ષાઃ કાલિદાસઃ કવિરથમવમૃત્યાવ્યયો મોજરાજઃ ।
શ્રીદણ્ડી ડિણ્ડમારવ્યઃ શ્રુતિમુક્તુગુનઃ મલ્લવોમ્હુ બાળઃ
હ્યાતાશ્વાન્યે સુવન્ધવાદય ઇહકૃતિભિર્વિશ્વમાહુ લાદયન્તિ ॥૫॥
- (૬) ઇકો પિ જીયતેન્ત કાલિદાસો ન કેન ચિત્ ।
શૃંધારે લલિતોદગારે કાલિદાસઞ્ચી કિમ્ ॥૬॥
- (૭) યેતાયોજિ જિનવેશ્મસ્થિરમર્થ કિધૌ કિવેક્ષિના જિનવેશ્મ ।
સજયતાં રવિકીર્તિઃ કવિતાશ્રિત કાલિદાસમારઞ્ચી કીર્તિઃ ॥૭॥
- (૮) શ્રી કાલિદાસ કવિર્વ્ય સરસ્વતીયમ્
કિંવર્ણ્યામ્યતિતરાં રસવાહિનીતિ ।
યત્કમ્ભાષા મગ્ધવતી શુચિભાવ્યોગા
દસ્યામ્હો મુરુનુગ્રહમાદદાતિ ॥૮॥
- (૯) કાલિદાસઃ ગિરાંસારં કાલિદાસઃ સરસ્વતી ।
ચતુર્મુખોઽથવા સાક્ષાત્ વિદુર્નાન્યેતુ માદશાઃ ॥ ૯ ॥
- (૧૦) અનઘા ગુણ સંપૂર્ણા સમુચિતવિચ્છિન્નવૃત્તિ રીતિરસૌ ।
પ્રસ્તુત રસસંદેહા સરસ્વતી જ્યતિ કાલિદાસસ્ય ॥૧૦॥

❖❖❖❖

૪-૨૧જેશ્વર, શક/સંવત્ ૫૬૧૮-૧૮૮

૫-સિવશ્વરુણ ૧૬૨

૨૧૦૬-૫૪૬

૬-૨૧જેશ્વર-સૂક્તિમુક્તિવલી

૭-ગોડોલ શિલાલેખ ઇ. ૬૩૪-૫ : શક સં. ૫૫૬ (પુલકેશી બીજનો)

૮-વિઠોબાચરુણ - ૨૧૨૧૦૬ લાખવ, ૪૧૭-૪૧૮

૨૧૦૬ ૮મી કવિવર કાલિદાસની આ વાણી છે. જેમાં ભગવતી કાલિકાએ

પવિત્ર ભાવના યોગે તેના પર વિશેષ અનુગ્રહ કર્યો છે તેને હું વિશેષ શુ વર્ણવું ?

તેમાં : ૧: તેના પર દેવી કાલિકાના અનુગ્રહની દત્તકથાનો ઉલ્લેખ છે. તે

રસવાહિની કહી છે. તેમાં કાલિકા: એટલે વાદળોની પંક્તિનો એ અનુગ્રહ છે

: મેઘદૂત: , તથા તેમાં પવિત્ર ભક્તિ છે : અથવા શુચિ: અર્થાત્ આષાઠ માસનું

સંનિધ્ય છે: એમ અર્થ છે.

૯-મલ્લિનાથ

૧૦-અસિરમ

- (११) धन्वतरिक्षापणको मरसिंहशङ्कुः
वेतालभट्ट घटकर्पर कालिदासा कृ ।
ख्यातो ब्राह्म मिहिरौ नृपतेः सभायाम्
रत्नानिन्नै वररत्नकिर्तिव किमस्य ॥११॥
- (१२) वाल्मीकिजनि प्रकाशितगुणा व्यसिर्ने लीलावती
कैदभी कविता स्वयंवृतवती श्री कालिदासं वरम् ।
यासूतामर सिंहमाघ धनिकान् सेयं जरानीक्षा
शून्यालंकारणा स्खलन्मुपदा केषां न नाशिता ॥१२॥
- (१३) उपमा कालिदासस्य भाष्यार्थगौरवम् ।
दण्डिनः पदलालित्यं माघसन्तित्यो गुणाः ॥१३॥
- (१४) उपमा कालिदासस्य नोत्कृष्टेहि मतंमम ।
अर्थान्तरस्य विन्यासे कालिदासो विशिष्यते ॥१४॥
- (१५) काव्येषु नाटकं रम्यं तत्रम्या शकुन्तला ।
तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कः यत्र याति शकुन्तला ॥
तत्रलोकावतुष्टयम् ॥१५॥
- (१६) कालिदासस्य सर्वस्वभूमिज्ञानशकुन्तलम् ।
तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कः यत्र याति शकुन्तला ॥१६॥
- (१७) शकुन्तले चतुर्थोऽङ्कः सर्वोत्कृष्ट इतिप्रथा ।
न सर्वसंमतं यस्मात् पंचमोऽस्ति ततो धिक् ॥१७॥
- (१८) पुराकवीनां गणनाप्रसंगे
कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा ।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावात्
अनामिका सा रथवती बभूव ॥१८॥
- (१९) कव्यः कालिदासाद्याः कवयः व्यमव्यमी ।
पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥

११-७५० सितसिद्धि १९२९,

२५१-२२, १०

१२ - ५१०५

१३- ५१०५

१४- ५१०५

१५- ५१०५

१६- ५१०५

१७- ५१०५

१८- ५१०५

१९- ५१०५

- (२०) कविरमरः कविरचलः कविरत्रिनन्दशकालिदासश्च ।
अन्येकवयः कवयः चापलभात्रं परं दधति ॥२०॥
- (२१) कवयमपि कवयः कवयः कवयोऽपि च कालिदासाद्याः ।
दृष्टादो भवन्तिदृष्टादः बिन्तामणयोऽपि हा दृष्टादः ॥२१॥
- (२२) कालिदास कविता नवै कवयः
माहिषादधि सराकरं पयः ।
शरदेन्दुरबलाच कोमला
स्वर्ग सौख्यमुपभुञ्जतेनराः ॥२२॥
- (२३) वैदर्भीरीति संदर्भे कालिदासो प्रहसते ॥२३॥
- (२४) सुयशाकालिदासस्य मन्दाज्ञान्ता प्रवहति ।
सदश्वदम्भस्येव वास्वोजतरगाङ्गना ॥२४॥
- (२५) श्री कालिदासस्य व चो विचार्य
नैवान्यकाव्ये रमतेमयि ।
किं पारिजातं परिहृत्य हन्त
धृङ्गालिरानन्दति सिन्धुवारे ॥२५॥
- (२६) रसभारभरोदमिन्नां भारतीं भरताहुते ।
श्रीमतः कालिदासस्य विज्ञातुं कः क्षमः पुमान् ॥२६॥

सः

२०	कोष्ठं	२४	कोष्ठं
२१	कोष्ठं	२५	कोष्ठं
२२	कोष्ठं	२६	स्थिरं देवः मेघदूतनी टीकायां
२३	कोष्ठं		

(૨૭) અપશવ્દશતં માઘે મારવૌ ચ શતત્રયમ્ ।
કાલિદાસે ન ગણ્યન્તે કવિરેકઃ ધનંજયે : ॥

(તેનું પાઠાંતર)

આપશવ્દશતં માઘે મારવૌ ચ શતત્રયમ્ ।
કાલિદાસે ન ગણ્યન્તે કવૌ હૈકં ધનંજયે (૧૨૭)।

૨૭ ભોજ અને કાલિદાસમા

તેને વિષેનો પ્રસંગ એવો છે કે કવિની વ્દેષ કરનારા ધનંજયાદિ •
કવિઓ ભોજરાજની સલામતે તેનું સ્થાન નીચું પડે તે માટે સતત પ્રયત્ન કરતા
રહેતા. એક દિવસ ધનંજયે ઉપર્યુક્ત શ્લોક લખી એક શિષ્યને ભોજરાજ પાસે
મોકલ્યો. માર્ગમાં કાલિદાસે તેને કહ્યું કે આમાં તારા ગુરુની એક ભૂલ થઈ
છે. એ તેને છે તેવો જ રાજ પાસે લઈ જશે તો તારા ગુરુનું ખરાબ દેખાશે.
તેમાં ફેરફાર કરી આપવાનું કવિએ કહ્યું તે શિષ્યે મંજૂર રાખ્યું અને થોડાક
જ ફેરફારથી : અપ શબ્દ"ને બદલે 'આપ "પાણીનો અર્થ બતાવનારા: શબ્દ"
એવો અર્થ થઈ ગયો અને કાલિદાસનું સ્થાન હતું તે જ રહ્યું. આ તો કલ્પિત
કથા છે પણ તે કાલિદાસ વિષે તેના રચનાકાળમાં શો ખ્યાલ હતો તે
બતાવે છે.

૨૮. Wouldst thou the young year's blossom
 and the fruit of its decline,
 And all by which the soul is charmed,
 Ecstasies, raptures, feasted, fed,
 Wouldst thou the earth and heaven
 in one name combine ?

૨૯. I name thee, O Shakuntala,
 and all at once is said !

૨૯. Kalidasa is the praise of Indian Poets

૩૦. Our illustrious poet, the Shakespear of India

૨૮. જર્મન મહાકવિ ગટેની અંજલિ - શ્રી ઇ. બી. ઇસ્કાવીનું
 ભાષાંતર

૨૯. પ્રા. સ્ક ગજેન્દ્ર ગડકર - શાકુન્તલનું સંપાદન :
 પ્રસ્તાવના

૩૦.

આ ઉપરાંત કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર : પ્રાચીન કાવ્ય
 અને કાવ્યોમાં, શ્રી અરવિંદ (Kalidasa ni)
 પ્રા. ભાઉદાજ રાઉડર, સિલ્વલિંગી, લોસિન અને બીજા
 અનેક વિદ્વાનોએ પણ મહાકવિ કાલિદાસને અંજલિઓ
 આપેલી છે. વિસ્તારમાં આટલેથી જ અટકવાનું યોગ્ય
 માન્ય છે.